

УДК 334.73(477)“185/194”:929Павликовський

Дмитро ГОНЧАРЕНКО

УКРАЇНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ У ВІЗІЇ ЮЛІАНА ПАВЛИКОВСЬКОГО

Проаналізовано наукові/науково-популярні студії відомого українського громадсько-політичного діяча Юліана Павликовського, які присвячувалися українській кооперації. Крізь призму його авторського бачення охарактеризовано особливості розвитку українського кооперативного руху на західноукраїнських землях (кінець ХІХ ст. – перша третина ХХ ст.), діяльність Крайового союзу ревізійного (КСР), Ревізійного союзу українських кооператив (РСУК) щодо структуризації кооперації як одного з інструментів “національного визволення”.

Ключові слова: Ю. Павликовський, кооперація, Галичина.

Ю. Павликовський проявив себе не тільки визначним кооперативним діячем міжвоєнного періоду ХХ ст., але й залишив значну теоретичну спадщину. Свої перші наукові та науково-популярні роботи він писав на початку та в середині 1920-х років, однак після його обрання очільником РСУК, кількість наукових досліджень на соціально-економічну тематику значно збільшилася. У цих дослідженнях він охарактеризував розвиток українського кооперативного руху від кінця ХІХ ст. до початку Другої світової війни.

Відомий кооператор трактував кооперацію насамперед як інструмент національного визволення. Ю. Павликовський визначив три характерні риси кооперації. По-перше, “кооперація як ідея економічно суспільна вимагає від її ісповідників творення не тільки власного їх добробуту, але також – і тут суть ідеї – творення добробуту загалу, способом чесним і благородним, який підносить ісповідників її на вищий ступінь моральної досконалости”¹. З цих причин, “працюючи в кооперативі перестас людина думати тільки про себе – думає про загал. Людина стає громадянином. Почуття громадських обовязків в народі-рабі це перша і головна умова перебудови його на справдішню націю...”. Більше того, “жажда проявлення себе в кооперації набирає прикмет суспільної вартости, родить громадський чин, творить-будує життя народу. Життя кооперації овіває народні маси здоровим містицизмом, вірою у краще завтра, здійснювання якого не каже сподіватись від нікого посторонного, а тільки від власних сил, матеріяльних і моральних, солідарно працюючих”².

¹ Павликовський Ю. Народ і кооперація / Ю. Павликовський // Кооперативна Республіка. – 1929. – Ч. 1. – С. 1–3.

² Там само.

По-друге, “не нехтує теж кооперація досвідом народу. Противно, признаючи закони розвою засадою своєї праці, глядить у минуле, щоби до його Додатніх прикмет навязати творчість у сучасність і шляхом культури праці підготувати майбутнє. Спираючися в економічній ділянці своєї праці, на тверді закони господарського життя, може кооперація народу-раба навязувати до досвіду більших націй, які як вільні будівничі розвинули себе кооперативний рух”³.

По-третє, “в кооперативних установах виховується народ на господаря своєї землі. От чому по нашій національній катастрофі, вже з почином 1928 року побіджений, але не зломаний живий наш народ затягнувся під прапор кооперації. Він перевиховує себе, кладе одночасно матеріальні основи під фізичний і духовий свій розвій. Жажда сили і здоровля, віра у вищі завдання людини а тим са мим і народу, навязування до кращого минулого з духового і господарського життя народу находитя в ідеї кооперації своє духове джерело, а в кооперативізм практичне примінення”⁴.

Ю. Павликовський наголошував, що кооперативний рух родиться “з кращих почувань людської душі, з творчого альтруїзму, як організація спільноти праці”⁵, а праця, – це “змагання підпорядковувати сили природи й робити їх служебними цілям працівника. Змагання це відбувається в часі й вимагає труду. Чим більша є свідомість працівника, чим більше насталена є його воля, тим справніше йде праця, тим більші є її осяги”⁶.

Проте, наголошував український кооператор, у спільноті праці “мало того, щоби тільки окремі її клітини працювали справно, вони мусять почуватися ідейно звязаними з другими клітинами, що разом утворюють ткань спільноти. Пронизані одною ідеєю, мільони находитя бажаний ритм праці – творять організацію, у якій місце своє мають і керуючі й кермовані”⁷.

Кооперація, переконував голова РСУК, старається “впрягати людей сильних характером і здисциплінованих на службу нації для загального добра. Такі прикмети і методи нашої праці відповідають природі кооперації, яка у системі економічно-громадських змагань спирається твердо і надійно на виховні моменти... Кожня справдішня кооперація попри економічні послуги нації, служить їй в ділянці громадській, суспільній. Кооперація виховує людину-громадянина, людину характеру, людину, яка гідно, без приниження чи чванькуватого вивищування, без затрати власного «я», але й без розчавлювання «я» свого співгромадянина стає двигуном і носієм... справдішньої демократії в господарським і духовнім житті народу”⁸.

Діяч зазначив, що “кооперативний рух – ця дитина демократичних засад праці – зродився на Великій Україні в шістьдесятих роках минулого століття після знесення кріпацтва (1861). Першими апостолами, проповідуючими і здійснюючими велику ідею кооперації, було декілька одиниць, що походили з вищих

³ Павликовський Ю. Народ і кооперація... – С. 2.

⁴ Там само.

⁵ Павликовський Ю. На профілях етапів кооперативної думки і чину. (З нагоди 30-ліття Центрального Обеднання Української Кооперації Р.С.У.К.) / Ю. Павликовський // Кооперативна Республіка. – 1934. – Ч. 1. – С. 1–5.

⁶ Там само. – С. 1.

⁷ Там само.

⁸ Його ж. Становище і завдання інструктора в українському русі / Ю. Павликовський // Кооперативна Республіка. – 1937. – Ч. 5. – С. 319–322.

кругів української суспільности, в яких не завмерла любов і пошана до української традиції...”⁹.

Ю. Павликовський змушений був визнати незначний вплив кооперації на українців краю. “Вправді вже від 1873 р. організовано в краю низку кредитових кооператив, починаючи зачетовою касою «Віра» в Тисьмениці й зачетовим банком (!) «Надія» в Делятині, але творива отсі не збуджували в масах ані віри, ані надії – кредитовою політикою, ані дешевістю кредиту (12 проц. в рік), ані суспільним наставленням, вироджуючися дійсно в експлоатуючі зубожіле населення банки, – писав він. – Таке наставлення кооперативних організацій третього етапу «кооперативного чину» дискредитувало ідею кооперації серед мас, а керманичам таких кооператив чужа, бо невігідна, була думка зорганізування провідного центра кооперативних організацій в краю, який би підпорядковував їх ідеї спільноти праці”¹⁰.

Після утворення “Крайового Союзу Кредитового” (1898), ситуація змінилася. “Визначні просвітянські й господарські діячі вже в 90-тих роках приступили до розбудови організацій само- і взаємної помочі. Згодом край покритися рідкою поки що, але морально й матеріяльно сильною, мережею кредитових кооператив, складів «Народної Торговлі», яка прийняла много-крамничний устрій”, – відзначав Ю. Павликовський¹¹.

Незважаючи на появу серії кооператив (“Крайовий Союз Молочарський” (1907), “Крайовий союз господарських спілок” (1911), “Крайовий союз збуту худоби” (1911), розвиток української кооперації Ю. Павликовський пов’язував із “Сільським Господарем”. У статті “Під прапором самопомочи”¹², він, зокрема, зауважував: “Важке економічне положення нашого рільника велить нам викресати всю силу, якою розпоряджає нація, щоби подати політичну руку загибаючому рільничому світові. Оборона економічних інтересів нашого рільництва рівняється – якщо глянути на суспільне уверстування нашого народу, – обороні самої нації. Близько дев’ять десятих нашого населення є тісно зв’язані з долею рільництва”¹³.

Перша світова війна зупинила розвиток української кооперації. Проте у цій війні Ю. Павликовський також вбачав переваги для українського народу, адже “загартувалася відроджена «по століттях негод» залізна воля народу бути будівничим власного життя. Психічний стан переможенного, але не зломаного народу дав йому змогу серед жахливих руїн і безприкладно несприятливих політичних і господарських умов середовища підняти відбудову господарського і культурного життя. Будівничими стали народні маси...”¹⁴.

Після закінчення війни, констатує ідеолог українського кооперативного руху, “воєнні прапори уступили місця прапорови ідеї кооперації – добровільного збірного зусилля мас на полі господарським і культурним. Змінилися методи праці – остала

⁹ Павликовський Ю. Микола В. Левитський (в пятьдесятліття його праці на ниві кооперації, 1878 – 30.IX.1928) / Ю. Павликовський // Кооперативна Республіка. – 1928. – Ч. 10–11. – С. 434–435.

¹⁰ Павликовський Ю. Микола В. Левитський... – С. 434.

¹¹ Там само.

¹² Його ж. Під прапором самопомочи: Кілька програмних думок про устрій праці. – Львів, 1925.

¹³ Там само. – С. 3.

¹⁴ Його ж. Галичина після війни 1914–1920 / Ю. Павликовський // Кооперативна Республіка. – 1928. – Ч. 1. – С. 167–170.

та сама мета... Воєнна дисципліна – сліпий приказ перемінюється на кооперативну дисципліну – добровільне підпорядкування своїх справ загальному добру. Ідея кооперації полонює маси, вціплює в них духа творчості, джерелом якої є свідомість мети і віра у власні сили народу”¹⁵.

Отже, підсумовує Ю. Павликовський, “разом з населенням і його індивідуальними господарствами потерпіли у наслідку війни і його економічно-суспільні організації в першу чергу західно-українська кооперація. Відкладаючи обговорення страт і шкід її на пізніше, мушу тут засвідчити, що мимо матеріального дуже діймаючого знищення західно-українська кооперація і серед небувалої післявоєнної руйни нашої батьківщини не впала на дусі. Перша з кравивом господарським «Сільський Господар» у Львові приступила вона до відбудови господарського, суспільного і культурного життя Галичини сейчас після 1920 року і зі шляху сього до нині не уступав”¹⁶. Резюме автора очевидне: «Кооперація запрягла народню енергію не тільки до відбудови знищеного, але й до розбудови економічно-суспільного життя українського народу власними його силами”¹⁷.

Тільки упродовж 1920–1922 рр., на думку кооператора, “під прапором ідеї кооперації до органічної праці станула народня маса з духовими і матеріальними цінностями мільонів одиниць, що її утворюють!”. “Хіба ж це є трівкою підвалиною будівлі народнього життя?”, – запитує Ю. Павликовський. Він констатує, що “органічну працю народної маси годі ж мішати з так зв. органічною працею, яку вести хочуть політичні опортуністи. Органічна праця народної маси, це добровільне, програмове виявлення її власних сил моральних і матеріальних у будові власного з ідеалами народу згідного життя. Так зв. органічна праця політичних опортуністів, це штучно примінована народною свідомою масою небажана щіплянка чужої ласки на поле господарське чи культурне народу з наміром здеправовання благородного зусилля народної самопомоги”¹⁸.

Надалі український кооперативний рух тільки міцнів. У цей період, на думку Ю. Павликовського, важлива роль у становленні належала інструкторам РСУК. “Інструкторська контроля – це догляд за повним здоров'ям кооперативи, це улегшування союзної співпраці кооперації, це улегшування контролі Р.С.У.К., – писав він. – Контроля кооп. підприємства в основах своїх подібна до контролі приватного підприємства, однак кооперативна контроля є, чи пак повинна бути, глибша і всестороннійша. Все буде вона контролею більше відповідальною, бо торкається не тільки індивідуального капіталістичного підприємства, чи анонімового капіталу, а спілчанського господарства, з долею якого звязана є не тільки матеріальна доля співучасників, але й доля громадських вартостей, доля живих людей, які, не зрікаючись власних користей, все ж таки спільними силами творять громадське добро, нові суспільні цінності”¹⁹.

¹⁵ Павликовський Ю. Галичина після війни 1914–1920 / Ю. Павликовський // Кооперативна Республіка. – 1928. – Ч. 1. – С. 167–170.

¹⁶ Там само. – С. 167–170.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – С. 170.

¹⁹ Його ж. Становище і завдання інструктора в українському русі / Ю. Павликовський // Кооперативна республіка. – 1937. – Ч. 5. – С. 319–322.

Проте, як вірно зазначає ідеолог української кооперації, “замало є в кооперативі стояти тільки на сторожі матеріяльних дібр. Потреба глядіти, чи кооператива сповняє своє громадське післанництво, чи – сама здорова морально – є джерелом морального відродження і гартування свого середовища... Не високий зиск легітимує кооперативу в громадській житті, а методи і дороги, якими кооператива до цього зиску приходять і способи орудування зиском в користь членів і національного капіталу, як засобу ступневого розвитку громадських надбань в селі, повіті, краю!”²⁰.

Підсумовуючи, Ю. Павликовський відзначає, що інструктор-люстратор – це “найблищий природний звязковий між органами кооперативної гієрархії в кооп. установі з одного боку, а надбудовами – фаховими і ідейними – з другого. Рівночасно це і найбільш обізнаний і критичний звязковий між управою кооперативи а кооперативними працівниками”²¹.

Ідеолог міжвоєнної кооперації виділив низку завдань інструкторів-ревізорів: “1. Контроля книговедення (загальна або спеціальна); 2. Контроля касової господарки; 3. Контроля якости товарів і джерел їх закупу та збуту (кооп. вірність); 4. Контроля чистоти у льокалу; 5. Пропаганда кооп. виробництва; 6. Знання торговельних звичаїв; 7. Дорадництво правне; 8. Вплив через надбудови на правильний склад органів кооперативи”²². І додає: “всі інструктори мусять становити живий звязок між органами кооперативи і органами та членами кооперативи, звязок між Ласими і ідейними надбудовами кооперації в пов.т краю. Тільки тоді праця їх буде суцільна, а тим самим створені будуть умови її планоірности і методичности... Всіх інструкторів мусить ціхувати не тільки пильність і ревність але виrozumіість. Виrozumіість не належить ставляти на рівні з поблажливістю на хиби. Виrozumіість це властиво терпеливість, але не мягкість. Навпаки. Інструктори мусять бути замилені в порядку і дисципліні, бути завзяті у проведені раз поручен их справ. А поручати можуть тільки справи, які ведуть до добра і краси кооп. руху. Тим самим інструктори мусять бистро орієнтуватися в кооперативній ідеольогії і практиці”²³.

Проте “не контроля – як ціль сама в собі, а як засіб до наладинання справности праці у кооперативі і справности співпраці з її надбудовами, отже контроля, як основа доброзичливого фахового дорадництва – є прикметною ціхою доброго інструктора-люстратора... Добрий інструктор-люстратор мусить, самозрозуміло, стояти на сторожі маєткових складників кооперативного господарства, мусить охороняти кооперативу перед стратами і шкодами, але ж рівночасно мусить він дбати, щоби кооперативна клітина, як складова частина ідейного, господарського, суспільного руху, яким є кооперативний рух, сповняла належито свої обовязки супроти свого середовища і супроти кооперативних надбудов, щоби досконалила себе і своїх членів та причинялася до розвою і росту кооперації”²⁴.

“Реформа К.С.Р. і перебудова його на Р.С.У.К., як на центральне обєднання української кооперації, переведена 1929 започаткувала девятий етап [розвитку

²⁰ Павликовський Ю. Становище і завдання інструктора в українському русі / Ю. Павликовський // Кооперативна республіка. – 1937. – Ч. 5. – С. 319–322.

²¹ Там само. – С. 319–322.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – С. 322.

української кооперації – Д. Г.], – зауважив Ю. Павликовський. – Р.С.У.К., як еманация кооператизму головно хліборобського середовища, оформив ідеологію українського кооперативного руху під Польщезо і, зреформувавши внутрішню свою працю (поділ агенд між раду і дирекцію, як громадсько-відповідальні тіла, поділ праці організаційної, пропагандивної і ревізійної, правної охорони і адміністраційної – поділ ревізії по видам, веденої спеціалістами і т. п.), успішно проводить великій спільноті українського кооперативного руху, дбаючи про його матеріяльні і духові потреби (шкільництво, преса і видавництво) та захищуючи його перед зовнішніми бурунами і внутрішніми недотягненнями чи ошибками, признаний усіми, що добровільно в нім згуртувалися, єдиним центром єдиної української кооперації”²⁵.

На цьому етапі політик важливу роль відводив святкуванням “кооперативних свят”. “За вказівками артільного батька, Миколи Левитського, святкуємо його з року в рік від часу відродження української кооперації, святкуємо його у дружнім гурті наших громадських установ некооперативного характеру, святкуємо з цілістю нашого громадянства”, – констатував голова РСУК. «Не слід нам забувати, що перше свято української кооперації у всеукраїнським розмірі відсвяткували ми в часі нашого державного життя у серці вільної України, в Києві в дні 30 вересня 1918. Не слід нам забувати, що інвенція ідеї кооперативного свята зродилася уперве в голові українського кооператора Миколи Левитського вже під кінець XIX. століття, точніше після його участі у Міжнароднім Конгресі кооперації, що відбувся в Парижі 1896 року”²⁶.

Ю. Павликовський відзначав, що ідея святкування “дня кооперації” згодом була “перенята... міжнароднім кооперативним рухом в пять літ пізніше від 1-го всеукраїнського кооперативного свята в Києві, свята, яке одночасно стало ювілеєм 40-ліття кооперативно-громадської праці Миколи Левитського... Численна участь чільних представників українського організованого життя у Кооперативнім Святі це явне свідoctво спільноти Духа живого українського народу у його змаганнях”²⁷.

Відомий український діяч наголошував, що споживча кооперація не може розвиватися за правилами західноєвропейської, суть якої – в обороні організованого споживача перед визиском організованого виробника. “Наша споживча кооперація мусить мати характер оборони рільника-продуцента перед визиском посередника-торговця засобами першої необхідності сільського домашнього господарства... Коли брати тільки матеріяльний бік справи, має вона на меті кинути сільському продуцентові новий дохід, що пливе з організованої боротьби з посередником в боротьбі засобами першої необхідності. Коли брати ідейний бік справи, має вона доходами своїми причинитися до матеріяльного вивіювання пропаганди ідей сільськогосподарської кооперації, чи то шляхом печатного, чи живого слова, чи то шляхом оглядовим, закуповуючи поступові сільськогосподарські машини до спільного ужитку членів... і т. п.”²⁸.

Ю. Павликовський вважав, що української кооперації “стоїть на послугах народу... Послуги народові це важка і відповідальна служба...”. Проте говорив про відмінності та особливості, зокрема про те, що “прирівнання нашого кооператизму

²⁵ Павликовський Ю. Становище і завдання інструктора... – С. 322.

²⁶ Павликовський Ю. Ідея Дня Кооперації і мета його святкування / Ю. Павликовський // Кооперативна Республіка. – 1937. – Ч. 44. – С. 1–5.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

до колюмн не треба розуміти так, немовби йому призначена була пасивна тільки роля... Навпаки! Кольонада кооператизму, всебічним нашим трудом у всіх видах кооперації будована, стає щораз рясніша, сильніша і стрункіша, а внаслідку цього щораз то більші площі, щораз то вищих склепінь, наших потреб і конечностей у нашій національній житті можуть на неї спиратись, спиратись надійно, бо серед будівлі колюмн дбайливо стежимо за їх солідним уфундуванням в долі, за їх естетичним прикрашенням у капітелях...”²⁹.

Отже, Ю. Павликовський небезпідставно вважав, що “кооперація українська причинялася і причиняється своєю працею до повного господарського відродження нації”. Він виділив дев’ять етапів у розвитку української кооперації, одним із перших у серії науково-публіцистичних праць визначив її ідейні витoki, та доробок провідних діячів, окреслив можливі шляхи вдосконалення цього руху.

Дмитрий Гончаренко. Украинское кооперативное движение середины ХІХ – первой половины ХХ века во взглядах Юлиана Павликовского

Проанализированы научные и научно-популярные исследования известного украинского общественно-политического деятеля Юлиана Павликовского про украинскую кооперацию. Охарактеризованы особенности развития украинского кооперативного движения на западноукраинских землях (конец ХІХ – первая треть ХХ века), деятельность Краевого союза ревизионного (КСР), Ревизионного союза украинских кооператоров (РСУК) относительно структуризации кооперации как одного из инструментов “национального освобождения”.

Ключевые слова: Ю. Павликовский, кооперация, Галичина.

Dmytro Honcharenko. Ukrainian co-operative movement of the mid-19th – early 20th centuries: a vision of Yuliiian Pavlykovsky

The article analyses academic and popular studies on Ukrainian co-operative movement by a prominent Ukrainian politician and activist Yuliiian Pavlykovsky. It characterises development of Ukrainian co-operation on Western Ukrainian territories in the late 19th – early 20th century. It focuses on activities of the Provincial Audit Union and the Audit Union of Ukrainian Co-operatives aimed at structuring co-operative movement. The article suggests treating this movement as a tool for national liberation.

Key words: Yuliiian Pavlykovsky, co-operation, Galicia.

²⁹ Там само.